

Stjepan Sršan

Historijski arhiv, Osijek, Nikole Demonje 1

MATIČNE KNJIGE ZA PODRUČJE HISTORIJSKOG ARHIVA U OSIJEKU

UDK 930.25 : 929.3 »OSIJEK«

Pregledni članak

Matične knjige su javne isprave koje pravovaljano dokazuju rođenje, odnosno krštenje, vjenčanje, smrt i neka druga osobna stanja ljudi. Autor daje povijesni dio, prikazom djelovanja katoličke, pravoslavne, evangeličke, reformirane, židovske, grko-katoličke, starokatoličke i muslimanske vjerske organizacije te vojnih matica. Osvrnuo se i na zakonodavstvo o vođenju matičnih knjiga, na njihov jezik te na način sređivanja i popisivanja matičnih knjiga.

Povijesni dio. Matične knjige su javne isprave koje pravovaljano dokazuju rođenje, odnosno krštenje, vjenčanje, smrt i neka druga osobna stanja ljudi. Posebnu važnost među njima ima matična knjiga rođenih budući da je ona temeljna knjiga u koju se unose sve ostale statusne promjene. Već iz gornjeg proizlazi važnost matičnih knjiga. Ako k tome dodamo njihovu vrijednost i značenje kao historijskih izvora za onomastiku, patronimiku, genealogiju, lingvistiku, migraciju stanovništva, porijeklo i raširenost obitelji, zanimanje, natalitet i mortalitet, bolesti i slično, onda one još više dolaze do svog izražaja. Osim toga u matičnim knjigama su od vremena do vremena bilježene i poneke lokalne vijesti kao poplave, epidemije, i slično pa nam i s tog stanovišta predstavljaju značajan izvor podataka. Sve veći broj istraživača iz naše i stranih zemlja, koji koriste podatke iz matičnih knjiga u razne svrhe, samo potvrđuju ono što smo naveli.

Vjerske matične knjige datiraju iz ranokršćanskih vremena, a prve vijesti potječu iz 3. st. nove ere. Popisi krštenih i umrlih vjernika, te nešto kasnije i vjenčanih, čuvali su se, nakon što je crkva dobila slobodu (Milanski edikt 313. g.), u crkvenim arhivama kao javne isprave.

O matičnim knjigama u srednjem vijeku govore razne biskupske sinode. Opći popis o vođenju matica za čitavu katoličku crkvu donio

je tek Tridentinski koncil (1545—1563). Po njemu je svaki župnik bio dužan voditi knjigu krštenih, vjenčanih, krizmanih, stanje duša i knjigu umrlih za svoje područje. No obavezno vođenje i način kako će se matične knjige voditi propisao je nešto kasnije Rimski obrednik 1614. g.¹

O matičnim knjigama i njihovom vođenju u Slavoniji, Baranji i Srijemu, dakle području djelovanja ovog Arhiva, malo što znamo sve do kraja turske vlasti u ovim područjima (1687. g.). No poznato je iz povijesti da je ovdje cvao bujan vjerski život već u prva kršćanska vremena pa kroz cijeli srednji vijek, uz kraći interval za vrijeme seobe naroda. Brojne župe, biskupije, samostani i kršćansko stanovništvo upućuju na to da su vjerojatno vođene i matične knjige.² Za vrijeme turske vlasti u ovim područjima (1526—1687. okvirno) nije bilo redovite vjerske organizacije i pastve, jer je to branio islam, no ipak se kršćanski vjerski život donekle održavao. O njemu ponešto doznajemo iz malobrojnih dokumenata kao npr. nekoliko vizitacija papinskih legata, franjevačkih kronika i izvještaja, te putopisaca.³ Tek nakon oslobođenja Slavonije i ostalih područja ispod turske vlasti krajem 17. st. uvodi se opet redovna vjerska organizacija te se s njom počinju voditi i matične knjige. Te prve matične knjige vođene su narativnim načinom, onako kako je propisao još Rimski obrednik 1614. g. Za krštenje je tražio slijedeće podatke: »Godine Gospodnje... dne... mjeseca... sam ja... župnik crkve sv. ... u mjestu ili kraju... u crkvi sv. ... krstio dijete, rođeno dne... od... zakonitih roditelja župe sv. ... iz mjesta... Djetetu je dano ime... Kum je bio..., sin..., iz župe ili kraja..., a kuma je bila..., kći... iz župe ili kraja... Slične podatke tražio je Rimski obrednik i za maticu vjenčanih i umrlih. Takav način vođenja matičnih knjiga ostao je sve dok nije Dvorska kancelarija 1770. g. propisala tabelarni način vođenja matičnih knjiga. U članu 4. Carskog patenta od 1784. g. određeno je da župnici vode krsne knjige po rubrikama: datum, mjesto rođenja, ime rođenog, vjera, spol djeteta, zakonitost, roditelji (ime i prezime oca te majke) i kumovi (ime i prezime). Ovaj je dekret odredio da se treba upisati i datum rođenja no i nadalje su najviše upisivali u tu rubriku samo datum krštenja kao što je bio i do tada običaj. Zato je 1812. g. izdan propis da se u knjige krštenih mora posebno zabilježiti datum rođenja ispred datuma krštenja. No u praksi su oba datuma upisivali u istu rubriku. Tek kad su kasnije izišli tiskani obrsci sa zasebnim rubrikama, vodili su i datum rođenja i krštenja.

U načinu vođenja matičnih knjiga osnovnu ulogu imale su razne vjerske organizacije kao i državna vlast koje su u prošlosti postojale

¹ Ante Strgačić, Inventar fonda matičnih knjiga državnog arhiva u Zadru, Arhivski Vjesnik II, Zagreb 1959. str. 485.; Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije, I—III knjige, Ljubljana 1974.

² Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1974.

³ J. Butorac, Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja, Zagreb 1970.

u Slavoniji i Baranji te Srijemu. Stoga mislimo da treba nešto reći, barem u najosnovnijim crtama, o glavnim vjerskim organizacijama koje su postojale u prošlosti na području djelovanja ovog arhiva.

Katolička crkva. Katolička crkva ima za svog osnivača Isusa Krista. Prema njegovom rođenju datira se brojanje godina u velikom dijelu svijeta (nova era). Katolička crkva je preuzela velik dio rimske, grčke i jevrejske kulture te ih prenijela kasnijim narodima širom svijeta. Kršćanstvo se brzo širilo po rimskom carstvu pa je tako već u 3. st. postojalo sjedište srijemske biskupije u Srijemskoj Mitrovici (Sirmium), poznatom rimskom gradu. Nešto kasnije tu postoji i metropolija za cijelu rimsku Panoniju pod koju su spadale biskupije Mursa (današnji Osijek), Cibale (današnji Vinkovci) i Siscia (današnji Sisak). Poznati slavenski apostol sv. Metodije imenovan je 870. g. za srijemskog nadbiskupa, ali je morao djelovati nešto sjevernije, oko Blatnog jezera; jer je Sirmium nestao u provalama naroda. Biskupija je obnovljena tek 1229. g. i potpadala je tada pod kaločku metropoliju.

Za vrijeme turske vlasti srijemska biskupija je skoro zamrla. Nad malim brojem vjernika vodili su brigu beogradski, bosanski, pečujski i drugi biskupi. Nakon odlaska Turaka obnovljena je biskupija. Isprva su biskupi rezidirali u Kaptolu kraj Slavonske Požege, zatim u Zemunu te konačno u Petrovaradinu. Prvi biskup obnovljene srijemske biskupije krajem 17. st. bio je Franjo Jany 1687—1701; g; Zbog malog broja vjernika i siromaštva, ova je biskupija kanonski ujedinjena 1773. g. s bosanskom ili đakovačkom biskupijom do danas.⁴

Pečujska biskupija je osnovana 1009. za područje Donje Slavonije. Za turskog vremena velik broj katolika je rastjeran, dok je dio njih prešao na islam. U sjevernim područjima je dio njih poprimio kalvinizam, a tek manji broj je krio svoje kršćansko uvjerenje. U tim teškim prilikama u Slavoniji su uglavnom djelovali, koliko su mogli od turskih vlasti, franjevci, pretežno krišom. Oko 1650. g. odredio je Rim da u istočnom dijelu Slavonije tj. od Osijeka i Nijemaca do Iloka na istok vrši biskupsku jurisdikciju beogradski biskup, a u zapadnom dijelu bosanski. Područje pak oko Našica i Slav. Požege pretendirao je zagrebački biskup što je doprinjelo da je taj kraj i nakon odlaska Turaka ostao pod zagrebačkom biskupijom. Pečujskom biskupu je ostavljeno područje od Donjeg Miholjca uz Dravu do Sarengrada, a onda do Morovića i Županje.⁵

Budući da područje Historijskog arhiva u Osijeku zahvaća i dio zagrebačke nadbiskupije, potrebno je kazati dvije riječi i o njoj. Nju je osnovao 1094. g. ugarski kralj Ladislav koji je 1091. g. zauzeo sjevernu Hrvatsku. Obuhvaćala je na istok područje do Podravske Moslavine i Psunja, a potpadala je pod kaločku metropoliju. Nakon odlaska Turaka

⁴ Opći šematizam, n. dj., str. 133. i d.

⁵ Schematismus ven. Dioecesis Qinqve-Ecclesiensis pro Anno 1855, p. 1.

zagrebačka je biskupija još dobila požeški i našički kraj u Slavoniji, a držala je i brodski te sibirski. Ta granica je izmijenjena 1780. g. jer su župe od Svilaje do Sumca (brodski kraj) pripale đakovačkoj biskupiji. Tom prilikom su župe u Slavoniji, osim miholjačkog i valpovačkog kraja, pripale od pečujске biskupije đakovačkoj.⁶

Kada bosanski biskup nije mogao rezidirati u Bosni zbog nemira, napose od bogumila, preselio se na svoj posjed Đakovo u Slavoniji negdje oko 1250. g. Toj biskupiji je isprva u Slavoniji pripadalo tek desetak župa oko Đakova. Za vrijeme turske vlasti đakovački biskupi su rezidirali po raznim franjevačkim samostanima u Slavoniji i Bosni. Na početku 18. st. obnovljena je rezidencija bosanskog biskupa u Đakovu (prvi biskupi su bili Nikola Ogramić, Đuro Patačić 1703—1716, Petar Bakić 1716—1749, Josip A. Čolnić 1851—1773).⁷

Papa Klement XIV sjedinio je 9. VII 1773. bosansku i srijemsku biskupiju u jednu, pod imenom Bosansko-srijemska. Zbog njenog sjedišta u Đakovu nazivana je i danas je prevagnuo naziv Đakovačka. Kod ovog sjedinjenja pripojeno je 1780. g. 20 župa, kako je već spomenuto, od pečujске biskupije i to: Cerna, Ivankovo, Erdut, Drenovci, Kukujevci, Lovas, Morović, Nijemci, Mala Vašica, Nuštar, Otok, Sotin, Stari Jankovic, Račinovci, Šarengrad, Tordinci, Tovarnik, Tenja i Županja. Od zagrebačke pak 10 posavskih župa u okolici Broda. Osijek je odijeljen od ostrogonске kojoj je pripadao kao izuzeta župa i dodijeljen đakovačkoj biskupiji još 1774. g.⁸

Poslije 1918. g. đakovačka je biskupija administrirala i s 29 župa valpovačkog, donjomiholjačkog dekanta te s onima u južnom dijelu Baranje koje su pripale pod granice Jugoslavije. One su i pravno 1971. g. pripale pod jurisdikciju đakovačkog biskupa.

Pravoslavna crkva u Slavoniji. U kršćanstvu postoje tri glavne grane: katolicizam, pravoslavlje i protestantizam. Pravoslavlje je kršćanska

žitelja pravoslavne crkve iz istočnih i južnih područja u Slavoniju. Pečki patrijarh Arsenije Crnojević organizirao je crkvenu upravu početkom 18. st. na oslobođenim područjima u Ugarskoj, Slavoniji i Srijemu i to: pakračku, karlovačku-senjsku i kostajničko-zrinopoljsko-ličku eparhiju, dok je stara slavonsko-srijemska razdvojena na slavonsku i srijemsku. Sam Arsenije je najviše boravio u Szentandreji kod Budima gdje je živjelo oko 12.000 Srba.⁹

Od 1708. g. pravoslavnu crkvu u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj vodila je Karlovačka mitropolija. Vanjski i unutrašnji život crkve odvijao se prema carskim povlasticama, kanonskim priposima i starom običajnom crkvenom pravu. Bečki dvor je sebi prisvajao pravo nadzora nad crkvenim poslovima i kod katolika i pravoslavaca i ostalih konfesija pa je u tom vidu osnovao Ilirsku dvorsku kancelariju, a potom i Ilirsku dvorsku deputaciju (1746—1770). Austrajska vlada je 1770. g. izdala prvu Uredbu o ustrojstvu pravoslavne srpske crkve, potom 1777. drugu, a dvije godine kasnije i treću koja je ostala na snazi do 1869. g. kada je donešen kraljevski reskript o crkvenoj organizaciji Karlovačke mitropolije. On je ostao na snazi do 1918. g. Srijemsko-karlovačka eparhija nosila je naslov arhiepiskopije čiji je episkop ujedno bio arhiepiskop i mitropolita, a od 1848. g. i srpski patrijarh. Za svoje uzdržavanje dobio je vlastelinstvo Dalj 1706. g. (25.000 jutara) i određenu novčanu sumu od države. Na području karlovačke mitropolije bilo je do 1918. g. 27 manastira s prosječno 4 kaluđera u svakom, a samo u Fruškoj gori ih je bilo od toga broja 12.

Pakračka eparhija osnovana je krajem 17. st. a prvi njen episkop bio je Petronije Ljubibratić. Ona je prvo obuhvaćala samo zapadni dio Slavonije od rijeke Ilove do Đakovštine. Godine 1866. do 1924. imala je 106 parohija s 3 manastira: Orahovicu, Pakru i Lepavinu.

Evangelička crkva augsburške vjeroispovjesti (luterani). Spada u protestantske crkve. Njen osnivač je bio Martin Luter. Njena nauka je da je Biblija jedini izvor vjere, a knez odnosno vladar glava crkve na svojem području. Potrebna je samo jaka vjera u božje milosrđe dok su dobra djela za spasenje suvišna.

Luteranska crkva se u Hrvatskoj počela širiti u 16. st. a kasnije preko brojnih njemačkih doseljenika. Krajem 17. i poč. 18. st. katolička protureformacija je velikim dijelom suzbila širenje protestantizma u Slavoniji, tako da ih danas nema mnogo.

Reformirana crkva (helvetska ili kalvinska) Ogranak je protestantizma. Ovu crkvu je osnovao Ivan Kalvin u Ženevi. Njena je nauka u vjerovanje potpune predestinacije, ali budući da čovjek ne zna da li je pre-

⁹ Kalendar pravoslavne mitropolije, Srijemski Karlovci 1986. g.; Srpska pravoslavna mitropolija Karlovačka 1905. (Sematizam), Karlovci 1910.

destiniran ili ne, to mora činiti dobra djela. U Hrvatskoj se širio kalvinizam iz Mađarske. Za vrijeme turske vlasti u Slavoniji je dio stanovništva, napose uz Dravu, prihvatio kalvinizam. Održao se u Tordincima te nešto u Baranji. Krajem 19. st. broj kalvina se povećao doseljnjem Mađara i Slovaka. Godine 1893. dobili su ustav u Mađarskoj koji vrijedi i za kalvinsku crkvu u Hrvatskoj.

Zakon o vjerskoj toleranciji 1781. g. dopustio je evangeličku, augsburšku i kalvinsku vjeroispovjest pa su njihovi pastori i službenici crkve vodili matice, ali bez prava javnosti. Zbog toga su pastori morali svake godine dati da katolički župnik upiše njihove rođene, vjenčane i umrle u katoličke matice. No od 1829. g. pastori su bili dužni voditi duplikate te 1 primjerak dostaviti katoličkom župniku na potvrdu i pohranu. Tek od 1849. g. i njihove su matične knjige dobile istu javnu moć kao i katoličke.

Izraelska (židovska) vjerska organizacija. Izraelci, po Bobliji izabrani božji narod, iz čijeg bi koljena trebao poteći Mesija — spasitelj svijeta, razišli su se već u 1. st. nove ere s kršćanstvom koje je u Isusu Kristu priznalo i prihvatilo Spasitelja dok su ga Židovi odbacili. U naše krajeve Židovi su došli zajedno s kršćanima, pa i ranije. Nakon što je kršćanstvo dobilo slobodu i postalo priznata religija 313. g., bili su Židovi sve više potiskivani iz javnog života. U srednjem vijeku oni su bili krivci zbog odbačenog Krista te ih katoličke države ne priznaju kao legalnu vjeroispovjest. Istom u 16. st. dozvoljavaju im da žive u posebnim dijelovima — »getu«. Zakon o vjerskoj toleranciji dao im je priznati status u austrijskoj monarhiji kao vjerske organizacije. U drugoj pol. 19. st. dobili su pravu i potpunu ravnopravnost s ostalim konfesijama. Prve legalne izraelske crkvene općine niču u Hrvatskoj početkom 19. st. prvo u Zagrebu 1806, u Osijeku sredinom 19. st. potom u Đakovu, Našicama, Podr. Slatini, Orahovici itd. Za vrijeme drugog svjetskog rata došli su na udar fašističke ideologije te je mnogo Jevreja poginulo. Godine 1964. postojale su izraelske općine u Osijeku, Zagrebu, Rijeci i Splitu.

U našim krajevima Židovi su vodili knjige obrezanja po državnom propisu od 1779. godine. Carski patent od 1784. g. odredio je da rabini vode matice rođenih, vjenčanih i umrlih za svoje područje. Dokaznu moć židovske matice su dobile u našim područjima tek 1868. g.¹⁰

Grkokatolici. Poslije raskola između istočne i zapadne crkve dolazilo je više puta do pokušaja sjedinjenja. Unija je djelomično uspjela kod jednog dijela slavenskih naroda. Oni su prihvatili dogme katoličke crkve, ali im je ostavljen istočnjački obred u bogoslužju. U Austriji i Ugarskoj grkokatolička crkva bila je priznata tolerantnim patentom 1781. g. Upisi rođenih, vjenčanih i umrlih vršili su se isprva u katoličke ma-

¹⁰ Vodnik, n. dj., I dio, str. XXIV

tične knjige. Godine 1777. uspostavljena je križevačka biskupija za vjernike istočnog sjedinjenog obreda u Hrvatskoj. U početku je bila u sastavu Ostrogonске, a od 1853. g. Zagrebačke metropolije. Sijelo križevačke biskupije grkokatoličkog obreda nalazi se od 1801. g. u Križevcima po čemu je dobila i naziv. Jurisdikcija ovoga biskupa je 1923. g. proglašena na sve vjernike istočnog sjedinjenog obreda u Jugoslaviji.¹¹

Starokatolici. Opozicija, osobito njemačkih teologa, na Vatikanskom koncilu 1870. g. koja je tražila da se crkva vrati na svoje stare oblike, dala je starokatolicizam. Odlukom Ministarstva bogoslužja i nastave 1875. g. priznata je starokatolička crkva u Sloveniji, a 1877. uređeno je vođenje matičnih knjiga. Starokatolički župnici bili su dužni voditi matične knjige, a gdje nije bilo takvih, roditelji su trebali u roku 8 dana prijaviti rođenje ili smrt mjesnom poglavarstvu, a ovo je javilo župniku radi upisa. Godine 1918. je osnovana starokatolička župa u Zagrebu. Tek 1922. g. su pripadnici starokatoličke crkve osnovali svoju organizaciju. Od 1974. g. oni se u Hrvatskoj nazivaju Hrvatska katolička crkva.¹²

Muslimani. Postanak muslimanske vjerske organizacije pada u VII st. nove ere naučavanjem Muhameda i njegovih sljedbenika. U naše krajeve se islam najviše proširio s turskom vlašću. Vođenje matičnih knjiga za muslimane propisano je 1927. g.¹³

Vojne matice. Pri vojnim jedinicama počele su se voditi matične knjige krajem 16. st. Godine 1770. određeno je da vojni kapelani imaju jurisdikciju kod krštenja, vjenčanja i sahrane vojnih pokretnih jedinica (militia vaga) a kod ostalih stacioniranih (militia stabilis) posada civilno dušobrižništvo. Dvorski dekret 1784. g. odredio je da župnici upisuju u matične knjige vojne osobe i da jave vojnim oblastima. Konačno je 1808. g. određena nadležnost nad vođenjem matičnih knjiga za vojne jedinice i posade. Tako su duplikate matičnih knjiga (parice) pisali od 1816. g. dok su matične knjige pisali katolički vojni kapelani, da bi od 1830. to mogli voditi i evangelički pastori za svoje članove. Godine 1887. određeno je da matice za vojne osobe i njihove članove u miru vode vojni dušobrižnici u duplikatima te da jedan primjerak dostavljaju vojnom župniku koji je bio na čelu vojnog duhovnog područja. U ratu pak vodili su matične knjige vojni duhovnici koji su se nalazili u posadi te su svaki mjesec bili dužni slati višem vojnom poglavaru do vojnog vikarijata takve popise. U nadležnost vojnih duhovnika u staroj Jugoslaviji spadalo je i vođenje matičnih knjiga.¹⁴

¹¹ Opći šematizam, n. dj. str. 173.

¹² Vodnik, n. dj., I dio, str. XXVI.

¹³ Službene novine, 14—II, 1928.

¹⁴ Zakon od 1922. g., Službene novine 287/1922.

Posebna je specifičnost obzirom na područje Baranje kao i cijeloj Mađarskoj ogleda se u sistemu državnih matrica koje su uvedene 1894. Zbog toga u tim područjima postoje od 1. I 1895. g. i državne matrice koje su vodili državni matičari neovisno od konfesija.

Zakonodavstvo o vođenju matičnih knjiga U Austriji i Ugarskoj je do sredine 18. st. temelj odnosa između crkve i države bilo kanonsko pravo. Državna vlast se počela zanimati za crkvene matične knjige tek kad je dvorskim dekretom 1770. g. naređeno da se u matične knjige ima unijeti i ime nezakonitog oca samo na njegov zahtjev. Budući da su se do tada matične knjige vodile na vaše načina, a njihova je vjerodostojnost ovisila o vrijednosti osobe koja ih je vodila (ponajviše župnici), to je car Josip II uveo državne knjige svojim patentom od 20. II 1784. g. To znači da je tada svaka zakonom priznata konfesija vodila matrice za svoje pripadnike preko svojeg službenika za dotično područje. Takav je službenik dobio prerogative državnog službenika. Poslije toga se nadograđuje zakonodavstvo o vođenju matičnih knjiga. To jozefinističko crkveno pravo postojalo je sve do 1855. g. kada je sklopljen konkordat između sv. Stolice i Bečkog dvora koji je vrijedio i za područje Hrvatske te Slavonije. No taj je konkordat ukinut već 1874. godine.

Da bi se onemogućio gubitak matičnih knjiga vodili su uz originale i duplikate (parice). U Mađarskoj su duplikati uvedeni 1828. a u Austriji 1835. g. Duplikate su ovjeravali dekani te ih slali biskupiji. Nadzor nad matičnim knjigama vršio je biskup ili koji drugi vjerski viši poglavar u skladu s postojećim državnim i crkvenim propisima. Takvo stanje je potrajalo sve do raspada Austro-Ugarske monarhije 1918. godine.

U Kraljevini SHS odnosno Kraljevini Jugoslaviji prema Vidovdanskom Ustavu od 28. VI 1921. g. bila je zajamčena sloboda vjeroispovjesti. Usvojene i priznate konfesije mogle su samostalno uređivati svoje vjerske poslove u granicama zakona. Konkordat koji je bio podnešen na usvajanje 1937. g. između katoličke crkve i države nije prihvaćen pa tako katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji nije imala uređene odnose putem konkordata s državom. Stara Jugoslavija je potvrdila sve zakonske odredbe obzirom na matične knjige stare Austro-Ugarske tako da ni dalje nije bilo jedinstva obzirom na vođenje matičnih knjiga. Istina, država je i dalje uređivala matrice dok je vođenje bilo prepušteno crkvenim organima. Samo u Banatu, Bačkoj, Baranji i Međimurju, kako je već rečeno, postojale su i državne matične knjige vođene od 1895. g. Takvo stanje vladalo je sve do 1941. g. i to na bazi tabelarnog vođenja matičnih knjiga po točno određenim rubrikama.

Sve do 1918. g. bio je glavni i bitan čin za upis u maticu krštenih samo krštenje na temelju starog crkvenog načela, mada je postojala i rubrika rođenja. Budući da se krštenje redovito obavljalo 8 dana nakon rođenja to se i uzimaju »libri baptisatorum« kao knjige rođenja.

Zakon o državnim matičnim knjigama FNR Jugoslavije od 1. IV 1946. g. uveo je vođenje matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih kod državnih matičnih ureda, neovisno od konfesionalne pripadnosti.¹⁵ Od tada se matične knjige vode po jedinstvenim obrascima i načelima za područje Jugoslavije te za svakog čovjeka, bez obzira na vjeru, narodnost i spol. A da bi matičari mogli raditi s matičnim knjigama preuzeli su državni organi vlasti dotadašnje matične knjige i predali ih državnim službenicima u matične urede. Po Ustavu je staro zakonodavstvo izgubilo pravnu snagu te je povijesno preživjelo. Među prvim zakonima donešen je Osnovni zakon o braku i Zakon o matičnim knjigama 9. V 1946. g.¹⁶ Zakon o braku je uveo obavezni građanski brak na cijelom području Jugoslavije te je tako brak prešao od crkve u nadležnost države. »Punovažan je samo brak zaključen pred nadležnim državnim organima« veli član 26 tog Zakona. Pored ustanova braka zakon je regulirao i pitanje matičnih knjiga. Poseban značaj matičnih knjiga istaknuo je čl. 26, st. 4 Ustava FNR Jugoslavije po kome je evidencija rođenih, vjenčanih i umrlih u nadležnosti države. Na cijelom području Jugoslavije uvedene su jedinstvene matične knjige. Time je država uzela isključivo pravo nad vođenjem i izdavanjem podataka o rođenju, vjenčanju i smrti dok su razne konfesije i dalje vodile takve knjige za svoje područje, ali dobrovoljno za vjernike i kao privatna, odnosno interna stvar vjerskih osjećaja. Po odredbama zakona osigurano je upisivanje u matične knjige svih činjenica koje su značajne za određivanje statusa građana od rođenja, sklapanja braka, proglašenja mrtvim, proglašenja braka nevažećim, razvoda, do smrti, pozakonjenja, priznavanja odnosno odricanja i utvrđivanja očinstva i majčinstva, produženja očinske ili starateljske vlasti kao i promjene porodičnog i rođenog imena te prezimena. Zakon je odredio tri matične knjige: rođenih, vjenčanih i umrlih. U njih se upisuju i sve ostale promjene osobnog statusa građana tako da one imaju značaj javnih knjiga, dok se izvodima iz njih priznaje dokazna moć javnih isprava.

Matične knjige se poslije 1946. vode kod matičnih ureda. Starim matičnim knjigama, tj. onima koje su vodili vjerski službenici do stupanja na snagu Zakona o matičnim knjigama 1946. g. priznata je dokazna moć javnih isprava u pogledu činjeničnog upisivanja u njima. Na temelju čl. 56 Zakona o državnim matičnim knjigama izišlo je Opće upustvo za sastavljanje i vođenje državnih matičnih knjiga 1946. g. Osim tumačenja i konkretnih propisa o vođenju matičnih knjiga, određeno je da se uz svaku matičnu knjigu vodi abecedni registar, što nije bio obavezno do tada, a veoma je korisno za traženje podataka. Prema okružnici Pravnog odjela Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske od 13. V 1949. g. (br. 4189-IV-1949) preuzeli su matične knjige dotadašnjih konfesija matični uredi okvirno od 1860-ih godina do 1946. g. Time su ovi uredi

¹⁵ Službeni list FNRJ 183/1946. g.

¹⁶ Isto, br. 29/1946. g.

u pravilu držali matične knjige oko 100 godina zbog svakodnevne operative, dok su one starije matice predane po kotarskim NO državnim arhivu u Zagreb. Kod preuzimanja matičnih knjiga od strane SUP, zatim predaje kotarevima i arhivima, došlo je do različite prakse što je kasnije rezultiralo dislokacijom matičnih knjiga. Naime, zakonodavni propisi nisu se jednako provodili pa je zbog toga dio matica predan muzejima na području Historijskog arhiva u Osijeku, dio je i nakon 1860. g. ostao kod matičnih ureda, a dio je u nekim općinama ostao kod vjerskih ureda, naročito one starije od 1860-ih godina. Kada je osječko spremište Državnog arhiva u Zagrebu postalo samostalna arhivska ustanova, vratio je Državni arhiv iz Zagreba u Osijek dio građe koja se odnosi na područje djelovanja ovoga arhiva, no dio je još do danas ostao u Zagrebu. Sama predaja matičnih knjiga izvršena je 1958. g. Ovom prilikom treba istaći da se dio matičnih knjiga, naročito za područje Baranje, još danas nalazi u Istorijskom arhivu Autonomne pokrajine Vojvodine u Sremskim Karlovcima, a tamo su dospjele neposredno poslije 1945. g.

Godine 1968—9. obavio je HAO u većini vjerskih organizacija tj. po župskim, parohijskim i drugim vjerskim uredima pregled i popis arhivske građe načinivši zapisnike. Tom prilikom su popisane sve arhivalije u koje je arhiv imao uvida, a nalazile su se kod dotičnih ureda. U zapisnicima je navedeno koje knjige značajne za arhivsku građu čuvaju uredi, a koje su preuzeli državni organi. Unatoč tome ima dosta knjiga koje nisu tom prilikom evidentirane jer se nije znalo za njih ili se pak nisu dobili podaci i uvid, a i blizu 10 posto konfesionalnih ureda nije tada obuhvaćeno popisom. Nešto kasnije je i svaki mjesni matični ured dostavio Historijskom arhivu u Osijek popis matičnih knjiga koje on čuva i koristi. Tako se danas matične knjige nalaze na nekoliko osnovnih i sporednih punktova: Historijski arhiv u Osijeku, matični uredi, uredi vjerskih organizacija, muzeji, arhiv u Sremskim Karlovcima a nađu se i kod pojedinih privatnika pa čak i izvan naše zemlje. Bilo bi svakako potrebno, u općem i zajedničkom interesu, evidentirati sve imaoce matičnih knjiga te načiniti jedinstven popis i evidenciju matičnih knjiga da se konačno zna koje su i kakve matične knjige danas sačuvane, jer znamo da je jedan dio nestao ili uništen. Historijski arhiv u Osijeku je na temelju raspoloživih popisa načinio jedinstvenu evidenciju svih matičnih knjiga koje on čuva kod sebe, a također posjeduje evidencije o matičnim knjigama koje se nalaze do 1946. g. kod državnih matičnih ureda. Ovaj fond knjiga čini oko 80 posto cjelokupnog fonda matičnih knjiga tako da se znanost i građanstvo može služiti u prvom redu onima u HAO kao historijskom građom, dok se onima kod matičnih ureda može služiti kao vjerodostojnim izvorima za tekuće potrebe.

Jezik matičnih knjiga. Iako je carski patent 1784. g. odredio da se matice pišu njemačkim jezikom, one se u našim krajevima uglavnom i dalje vode na latinskom, osim protestantskih.

Službeni jezik u administraciji, školi, katoličkoj crkvi, sudstvu i uopće u javnom životu u Hrvatskoj i Slavoniji bio je do 1848. g., kao što je opće poznato, latinski. Stoga je razumljivo što su matične knjige najvećim dijelom vođene na latinskom. Pa i poslije te godine, kada je hrvatski jezik konačno postao službeni jezik, latinskim se još jedno vrijeme pišu matice po uhodanoj praksi. Dolaskom apsolutizma 1852. g. jedan dio matica napisan je na njemačkom jeziku. Mađari su koristili svoj jezik već od početka 19. st., dok su pravoslavci koristili kod matičnih knjiga crkveno-srpski jezik na ćirilici. Takvo šarenilo u pisanju matičnih knjiga u Slavoniji i Baranji obzirom na jezik bilo je još više zastupljeno u drugoj polovici 19. st. sve do kraja 1918. g. s tim što sve više mjesta dobiva hrvatski jezik. Matične knjige evangeličke i kalvinške vjeroispovjesti pisane su do 1804. g. latinskim, a poslije prelaze na njemački odnosno mađarski, a neki su i dalje ostali pri latinskom jeziku. Tek od 1930. g. oni su vodili matice na materinskom jeziku. Matične knjige izraelske vjeroispovjesti vodili su do 1929. g. na njemačkom ili mađarskom, poslije na državnom jeziku. Ipak je bilo ranije slučajeva da su vodili i na latinskom jeziku matice.

Pravoslavne matice su do 1929. g. pisane crkveno-slavenskim, potom na državnom jeziku. Takvo šarenilo u praksi pisanja matičnih knjiga bilo je ponajviše zato što nije postojalo ni s crkvene, a ni s državne strane određenih i jedinstvenih općih propisa.

Poslije 1945. g. sve se državne matice pišu na službenom jeziku republika i pokrajina po jedinstvenim načelima i obrascima kako je već gore naglašeno, za cijelo područje socijalističke Jugoslavije.

Način sređivanja i popisivanja matičnih knjiga. Kod sređivanja i popisivanja matičnih knjiga djelomično smo se poslužili načinom kako su to uredili arhivi Slovenije, zatim Historijski arhiv u Zadru no ponajviše vlastitom praksom kako da se najjednostavnije prema arhivističkim načelima srede fondovi matičnih knjiga za potrebe istraživača.¹⁷

Na području Slavonije, Baranje i dijela Srijema preuzimali su organi državnih vlasti 1947. g. matične knjige od vjerskih službenika, svaki na području svoje općine odnosno kotara. Starije matične knjige (okvirno od 100 godina) predane su arhivu kao arhivska građa, dok su one mlađe od 100 god. ostale kod državnih matičnih ureda radi tekućih potreba. Prvotno su matice vođene u arhivu po općinama tj. onako kako su dobiveni popisi kod preuzimanja knjiga. No praksa je pokazala da takav način nema dovoljnog opravdanja ni po arhivističkim načelima, a i nepraktičan je za istraživače. Pa kad se k tome još i prvotna administrativna podjela koja je postojala kod preuzimanja matica promijenila nije bilo jačeg razloga da matice ostanu grupirane po općinama preuzimanja. Zbog toga je kod sređivanja matičnih knjiga u arhivu

¹⁷ Vidi bilješku 1.

proveden sistem provenijencije tj. prema tvorcima, a unutar njih po vrstama knjiga i godinama. Svi su tvorci poredani po abecednom redu, a u sklopu svakog dane su njegove knjige kroz cjelovit tekući redni broj (in continuum od 1 do 958). Godine 1978. načinjen je popis matičnih knjiga s jedinstvenim tekućim brojevima i potrebnim podbrojevima za oznaku i vrstu svake inventarske jedinice, od 1—688. Međutim, kontrolom i uviđajem na terenu kod matičnih ureda vidjelo se da je dio matičnih knjiga koji se nalazio kod njih bio bez potrebne zaštite, izložen raspadanju pa čak i nestanku. Osim toga od zadnjeg preuzimanja 1947. god. prošlo je više od 30 godina, kako to predviđa Zakon, te je Historijski arhiv Osijek poduzeo preuzimanje matičnih knjiga, odnosno daljnje kompletiranje, iz matičnih ureda okvirno do 1885. godine. Mlađe knjige nalaze se i dalje kod matičnih ureda radi operativnih, tekućih potreba.

Kod preuzimanja matičnih knjiga od matičnih ureda i nadležnih općinskih organa izvršeno je u skladu Zakonskih propisa o arhivskoj građi i arhivima te drugih uputstava s punim razumijevanjem za ovo kulturno blago. Međutim, kod jednog malog dijela imalaca matica prevladali su svojinski odnosi, a ne opći društveni interesi. Time se dako opet nije moglo kompletirati matične knjige, izvršiti njihova adekvatna obrada, zaštita, restauracija, mikrofilmiranje i jedinstvena prezentacija javnosti.

Budući da se novim akvizicijama povećao fond matičnih knjiga za oko 30%, prišlo se kompletiranju matičnih knjiga kao i izradi novog popisa.

Kao što se može vidjeti i iz popisa matica postoje određene praznine knjiga i kod pojedinih tvoraca i vremenskih razmaka. To je stoga što su neke nestale, za druge se ne zna gdje se nalaze, neke praznine su zbog toga što se matice nalaze izvan ovoga arhiva iako bi trebale biti ovdje, zatim kod tvoraca, matičnih ureda, muzeja, drugih arhivskih ustanova (Arhiv Vojvodine za područje Baranje i dijela Srijema koji pripadaju pod nadležnost Historijskog arhiva u Osijeku) pa i kod privatnika. Već smo naglasili potrebu kompletnog evidentiranja svih matica, te je to jedan od narednih značajnih zadataka.

Kod obrade matica izvršena je paginacija tamo gdje ona nije postojala dok u tomome i sveske nismo dirali, iako ima kosnijih spajanja, dok su se nalazile kod tvoraca. U cilju zaštite matica vrši se svake godine određen broj mikrosnimanja, tako da su gotovo sve matice mikrofilmirane do 1800. g., dok je dio restauriran, što se postepeno vrši i dalje svake godine. To je svakako jedan od najboljih načina da se ova vrijedna arhivska građa zaštiti kao opće kulturno blago.

Obzirom na konfesionalnu pripadnost kao i organizaciju biskupija nismo pravili razlike već smo njihovu pripadnost kod matica označili pokraj tvorca, tako da i nadalje cijeli fond knjiga in continuum od 1 do 958., dok se unutar njih nalaze njihove interne razlike i podaci.

Sistem samog popisa matičnih knjiga je slijedeći:

1. Naziv tvorca svrstan je po abecedi i pisan velikim slovima (dakle župe, odnosno parohije ili drugi vjerski uredi). Iz popisa se vidi da su stavljeni samo oni tvorcima od kojih ovaj arhiv čuva građu. Osim župa ima nekoliko filijala čije su se knjige posebno vodile te su tako i popisane uz oznaku kojoj su župi pripadale. Kod tvorca matičnih knjiga nađe se više slučajeva da su prvotna sjedišta župe postala kasnije filijala ili obratno. Kod traženja podataka treba znati pripadnost određenog mjesta određenoj župi u vrijeme nastanka podatka.
2. Pokraj tvorca nalazi se konfesionalna pripadnost (rkt, prav, itd.).
3. Poslije vjerske pripadnosti daje se patron ili zaštitnik župe.
4. U drugom redu nalazi se godina osnutka župe, parohije i sl. Kao godinu osnutka župe uzeli smo samo onu poslije odlaska Turaka iz ovih krajeva (kraj 17. st.) iako su neke osnovane još u srednjem vijeku a potom samo obnovljene. Kod godine se često vidi da matice postoje i prije toga ili kasnije od samog osnutka. To je stoga što su matice većih mjesta vodili u zasebnim svescima pa su se mogle kod osnivanja nove župe ustupiti s ostalim inventarom i matične knjige. U drugom pak slučaju, kad matice počinju kasnije, razlog je tome što se one starije ne nalaze u arhivu ili su nestale.
5. Ispod godine osnutka župe nalaze se filijale, tj. mjesta koja su svojevremeno pripadala pod tu župu, odnosno čiji su upisi u matičnoj knjizi te župe. Ovdje je teško uzeti točne podatke, jer se radi o vremenskom razmaku od skoro 300 godina kada je dolazilo do raznih teritorijalnih promjena župa i parohija. Stoga smo se poslužili općim šematizmima biskupija koje su pokrivale ovo područje. Za Đakovačku biskupiju uzeli smo Šematizam iz 1916. g. (dijelom i iz 1978. g.), za zagrebačku iz 1877., za pečujsku iz 1855. g., za pravoslavne pripadnike iz 1902.

Time smo obuhvatili otprilike kraj prošlog stoljeća ili početak ovog, do koje granice uglavnom ovaj arhiv i posjeduje matične knjige. Svakako da je jedan broj mjesta u novije vrijeme nestao, neka su promijenila nazive, pa smo stare nazive stavili u zagrade, te mislimo da je učinjen jedan dio posla, koji će trebati kasnije, novim akvizicijama dopuniti.

Na desnom dijelu stranice nalaze se podaci o matičnim knjigama dotičnog tvorca. Kao prvo nalazi se broj matice, a pokraj njega velikim početnim slovom oznaka vrste matice ili knjige. Dalje dolazi raspon godina arhivske jedinice tj. matice. Kod toga treba reći da se često u jednom svesku nalaze upisi u krštenih, vjenčanih i mrtvih, ponajviše s identičnim rasponom godina, no više puta i različitim. Dalje se u zagradama nalazi broj stranica knjige, jezik te pismo. Smatrali smo da su to najpotrebniji osnovni podaci za javnost. (Nastavit će se)

SUMMARY

REGISTERS OF THE HISTORY ARCHIVES IN OSIJEK

Registers are public documents that serve as proof on birth, christening, marriage, death and other personal events. The author gives a historical part with the description of the Catholic, Greek-oriental, Evangelic, Reformed, Jewish, Greek-catholic, Ancient-catholic and Muslim church-organisation and also soldier registers.

The author also takes into consideration the law on the keeping of registration-books, their language, way of sorting and evidention of registers.